

Methodieken om de omgeving van een monument te definiëren

In hun omgevingsvisie moeten overheden hun erfgoed beschrijven en waarderen, en de consequenties daarvan moeten doorwerken in omgevingsplan en -verordeningen. In het omgevingsplan moeten regels worden opgenomen voor behoud en/of versterking van het erfgoed uit de omgevingsvisie. Gemeenten moeten ook maatregelen gaan nemen om te voorkomen dat er in de omgeving van monumenten activiteiten plaatsvinden die het monument ontsierd of beschadigd.

Bij een inventarisatie, analyse en waardering van een monument zou idealiter de omgeving moeten worden meegenomen om te worden gekoppeld aan het omgevingsplan. Nieuwe ontwikkelingen in de omgeving van een monument kunnen dan niet meer plaatsvinden zonder kennis van en respect voor bestaande gewaardeerde kwaliteiten in relatie tot aanwezige monumentale waarden, maar deze juist versterken en een impuls geven. Uitgaande van de bestaande situatie is bij veel monumenten de waardering echter beperkt tot het object en is de omgeving niet meegenomen. Als bij ruimtelijke ontwikkelingen de omgeving dient te worden betrokken bij een ruimtelijke onderbouwing dan moet deze omgeving wel zijn gedefinieerd. Hoe wordt de omgeving van een monument gedefinieerd?

1. Relaties tussen monument en omgeving

Een omgeving kan worden gedefinieerd op basis van verschillende soorten relaties tussen monument en omgeving. Onderscheiden worden:

1. Ruimtelijke relatie (landschappelijke of stedenbouwkundige context van het monument)
2. Functionele relatie (water-watermolen, wind/windmolen, agrarisch land/boerderij)
3. Visuele relatie (zichtlijnen, blikvelden en panorama's van en naar het monument)

1.1 Ruimtelijke relatie tussen monument en omgeving

Binnen de omgeving van het monument valt in ieder geval de waarneming (beleving) van het monument vanaf openbaar gebied (de ruimtelijke relatie tussen monument en omgeving zoals deze voor een ieder ervaren kan worden), bepaald door het zichtveld of de doorzichten op het monument. De omgeving kan worden gezien als de ruimte waarbinnen;

- het monument zichtbaar is;
- het monument zijn invloed uitoefent (= definitie invloedsfeer).

Dit betekend dat de omvang van de omgeving van een monument niet eenduidig te bepalen is, maar afhankelijk is van de stedenbouwkundige/landschappelijke situering, omvang, hoogte en verschijningsvorm van het monument.

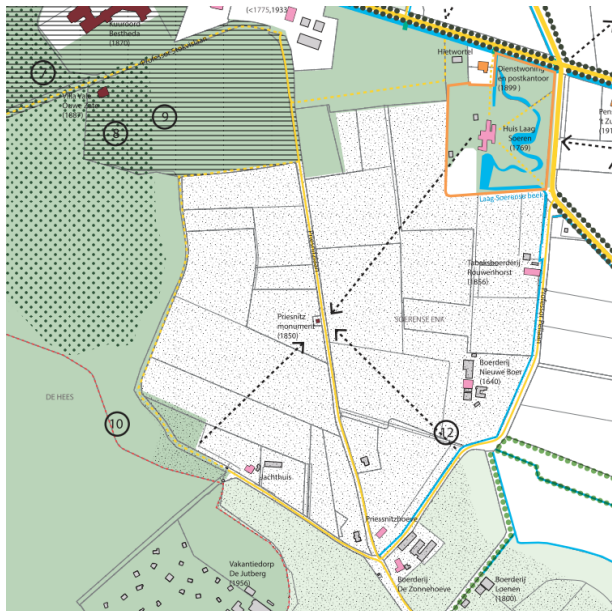
VOORBEELD:

Het Priessnitz monument in Laag Soeren (RM) is door de opvallende en met de omgeving contrasterende verschijningsvorm en de solitaire positie in een verder onbebouwde en open omgeving (een open enk) tot ver in de wijze omtrek goed zichtbaar. De invloed van dit monument reikt ver. De omgeving van dit monument kan heel ruim worden opgevat en betreft feitelijk de hele omringende open enk.

De omtrek van de open enk = omgeving waarbinnen monument zichtbaar is

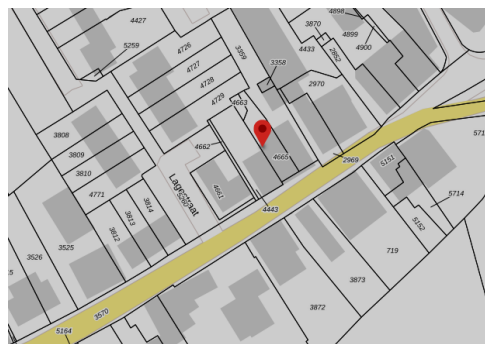
Dit is ook zo opgevat in het gebiedspaspoort voor Laag-Soeren; de zichtlijnen naar het Priesnitzmonument vanuit alle windstreken worden in dit document gewaardeerd als de meest kenmerkende zichtlijnen binnen het beschermde gezicht Laag-Soeren. Met betrekking tot landschap en cultuurhistorie wordt 'instandhouding zichtlijnen Priesnitzmonument en openheid enk' als één van de opgaven en ambities gezien. Als richtlijn voor landschap en cultuurhistorie geldt: Behoud de zichtlijnen naar het Priessnitzmonument. Dit is een solitair monument in het landschap en het open gebied eromheen is 'heilig'.

BORGING OMGEVING

De omgeving van het Priessnitz monument (de open enk) is daarom geborgd in het gebiedspaspoort van Laag-Soeren vanwege de grote landschappelijke waarde. Landschap en monument versterken elkaar. Ontsiering van het monument tast niet alleen het monument aan, maar mogelijk ook het landschap zoals gewaardeerd in het gebiedspaspoort.

Het gebiedspaspoort vormt de verbinding tussen de Omgevingsvisie Buitengebied en het omgevingsplan dat onder de nieuwe Omgevingswet in 2021 in werking zal treden. Het gebiedspaspoort is geen juridisch document, de omgevingsvisie het omgevingsplan zijn dat wel. Het paspoort is dus volgend op de omgevingsvisie en voorbereidend voor het omgevingsplan. Daarnaast kan het gebiedspaspoort helpen bij het beoordelen en afwegen van ruimtelijke ontwikkelingen.

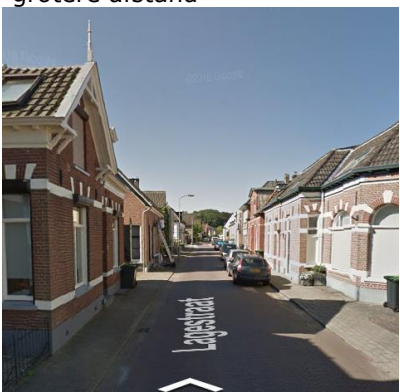
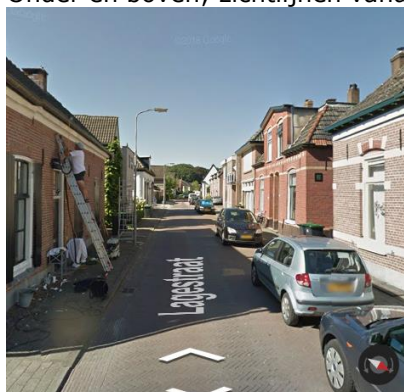
VOORBEELD: De invloed van het dubbele woonhuis aan de Lagestraat 63 en 65 in Dieren (GM) reikt veel minder ver door de bescheiden omvang en uitstraling en de stedenbouwkundige situering in een straat met een smal profiel (van gevel tot gevel zo'n 8 meter). De omgeving van dit dubbele monument wordt bepaald door het straatbeeld ter plaatse. In het blikveld vanaf de overkant van de straat is niet veel meer te vatten dan de twee naastgelegen panden. De invloed in het straatbeeld vanaf grotere afstand is beperkt.

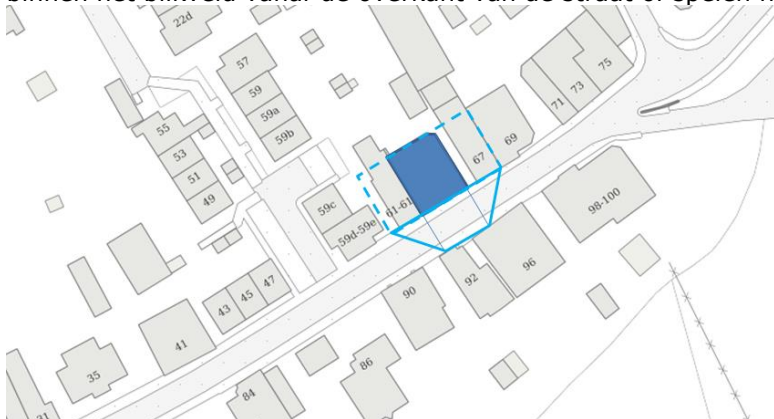
Blikveld vanaf de overkant van de straat

Onder en boven; zichtlijnen vanaf grotere afstand

Hoever reikt de omgeving van dit dubbele monument? Betrekken we alleen naastgelegen panden binnen het blikveld vanaf de overkant van de straat of spelen hier ook zichtlijnen mee?

blikveld vanaf overkant straat

1.2 Functionele relatie tussen monument en omgeving

De relatie tussen omgeving en monument van belang voor het functioneren en in standhouden van het monument. Bijvoorbeeld de (historische) relatie tussen waterstroom en watermolen, wind en windmolen, agrarisch grond en boerderij, landgoed bij landhuis. Het zijn elementen in de omgeving van het monument welke niet perse direct zichtbaar zijn en/of een sterke ruimtelijke relatie hebben met het monument, maar bij verstoring wel het (oorspronkelijk) functioneren van het monument teniet kunnen doen.

Mogelijke verstoringen

- Het stagneren van het waterrad van een watermolen als de wateraanvoer stagneert door ingrepen stroomopwaarts;
- Het stagneren van de wieken van een molen als de aanvoer van wind wordt belemmerd door plaatsing van een hoog gebouw;
- Het niet meer kunnen uitoefenen van het agrarisch bedrijf als er geen gronden meer beschikbaar zijn bij een boerderij. De boerderij verliest dan zijn oorspronkelijke agrarische bedrijfsfunctie en krijgt (meestal) de bestemming 'wonen'. Dit heeft vaak gevolgen voor de inrichting en uitstraling van het omringende erf; een agrarisch erf heeft een andere uitstraling dan een woonerf.
- Het volbouwen van het vrije schootsveld van forten in de NHW.

Bij de bepaling van wat in de omgeving relevant is voor de betekenis en waardering van een monument kan voor wat betreft functionele relaties niet alleen worden volstaan met alleen die delen die in de onmiddellijke / zichtbare omgeving liggen.

VOORBEELD

Van Lennepsmolen, een watermolen aan de President Kennedylaan in Velp. Het waterrad draait nog, maar er wordt niets meer gemalen. Het molenpand is in gebruik als restaurant 'De Watermolen'. Als historisch monument is deze korenmolen in 1924 door de gemeente gekocht. Het gebouw is lange tijd door de padvinderij gebruikt en in de twintigste eeuw ook enkele keren afgebrand. In het begin van de 21ste eeuw is het rad vernieuwd, zodat het weer ouderwets draait en spettert. De Rozendaalse beek zorgt voor de wateraanvoer. Opvallend is dat de beek ruim boven straatniveau stroomt. Het monument heeft een sterke functionele relatie met de Rozendaalse Beek. Van belang voor dit monument is dat de watertoevoer behouden blijft.

VOORBEELD uitwerking in beleid

Uit de masterscriptie 'contouren om cultuurhistorie' Elise Holtman (2014)

In hoofdstuk acht is een stappenplan gemaakt voor de begrenzing van zonegerichte en objectgerichte landgoedbiotopen. Wanneer al deze stappen op een kaart zijn ingetekend kan een duidelijke grens om alle onderdelen worden getrokken.

Als volgende stap wordt genoemd het aangeven van attentiegebieden en -objecten. Dit zijn structuren en objecten die wel een cultuurhistorische waarde in relatie met de buitenplaatsen en landgoederen bezitten, maar om praktische redenen niet als biotoop eenheid beschermd kunnen worden of niet genoeg waarde hebben om als biotoop eenheid beschermd te hoeven worden.

Als voorbeeld voor een attentiegebied wordt aangegeven:

"De ingrepen in de waterhuishouding van het stroomgebied van de Baakse beek zijn desastreus geweest voor de evenzo genoemde landgoederenzone. Het zou echter te ver voeren om het gehele bekenstelsel, vanaf het Oost-Nederlands plateau tot aan de IJssel, te betitelen als landgoedbiotoop. Een oplossing hiervoor is om het bekenstelsel naast de biotoop in de tekst op te nemen als attentiegebied of -object. De beken kunnen benoemd worden als waardevolle eigenschap van het gebied en eventueel op de bij de biotoop behorende kaart worden ingetekend. Hierbij kunnen ze vergezeld worden door een attentiesymbool. Zo is het duidelijk dat ontwikkelingen aan deze beken een impact hebben gehad op de landgoederenzone in het verleden en nog steeds kunnen hebben."

1.3 Zichtlijnen en panorama's; relatie op afstand

De relatie tussen omgeving en monument vanaf grotere afstand, mogelijk door een (ontworpen) zichtas of door de solitaire positie van het monument in zijn omgeving. Een zichtlijn kan meerdere percelen en eigendomssituaties passeren, maar hoeft niet vanuit elk passerend perceel zichtbaar te zijn. Een zichtrelatie is voor de betekenis van een monument van belang als deze ondersteunend zijn is aan de functionele relatie. Zo zijn (ontworpen) zichtassen bij landgoederen het middel om de (oorspronkelijke) relatie tussen landgoed en landhuis herkenbaar en zichtbaar te houden. Deze zichtassen werken twee kanten op: naar het landhuis toe en vanaf het landhuis op het landschap.

Mogelijke verstoringen

- Blokkering van de zichtas door bebouwing, groen
- Het silhouet van een toren in een panorama kan verstoord worden door in hoogte concurrerende objecten (casus Dieren)

VOORBEELD

Casus buitenplaats Middachten: Spoorlijn doorkruist het landgoed en enkele ontworpen zichtlijnen. Bij het vervangen van de spoorwegergangen is het van belang dat de waarde van deze zichtlijnen worden meegewogen bij de uitvoering en het ontwerp.

VOORBEELD

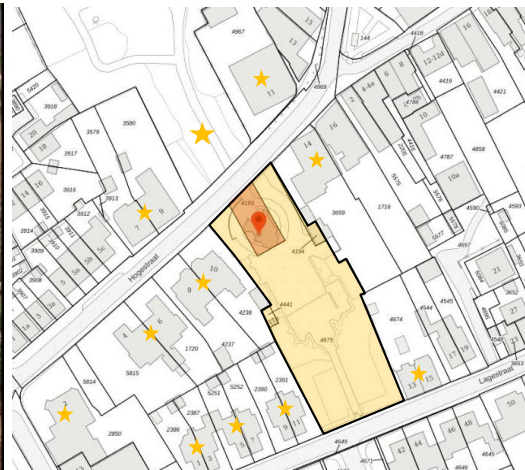
Een zichtas op een kerktoren vanaf een bepaald punt kan stedenbouwkundig van waarde zijn, maar de vraag is of bij verstoring van deze zichtas, de kerk in zijn waarde wordt aangetast c.q. dat de zichtas relevant is voor de betekenis en waardering van het monument als bouwkundig object. Indien aan een zichtas op een toren in stedenbouwkundig opzicht een grote waarde wordt toegekend kan deze ook worden verankerd in een omgevingsvisie. Dit geldt ook voor de toren als belangrijk onderdeel van een panorama. De vraag is dus op welk ruimtelijk of analyiseniveau de waarde zich afspeelt en geborgd moet worden. Dit speelde ook bij de uitwerking van de casus Dierense Toren.

De Dierense toren bevindt zich in een van rijkswege beschermd dorpsgezicht en wordt omringd door panden en een park met de status van rijks- of gemeentelijk monument. Er is voor de gehele omgeving een dubbelbestemming Cultuurhistorie van toepassing en er zijn geen vergunningsvrij mogelijkheden. Bouwwerken zoals reclame-uitingen, bijbehorende bouwwerken en erfafscheidingen op perceelgrenzen binnen de invloedsfeer van de toren worden langs de maatlat van een commissie cultuurhistorie gelet. Gelet hierop kan de omgeving van het monument beperkt worden tot de omtrek van alleen het aansluitende perceel om de Dierense Toren. Dit perceel valt weliswaar ook onder het beschermde dorpsgezicht van Dieren, echter ontwikkelingen binnen dit vlak zouden niet alleen gewogen moeten worden aan de hand van de typering van te beschermen waarden

van het beschermde dorpsgezicht, maar meer specifiek afgestemd mogen worden op de solitaire positie en betekenis van de Dierense Toren in de openbare ruimte.

Zichtlijnen naar de toren

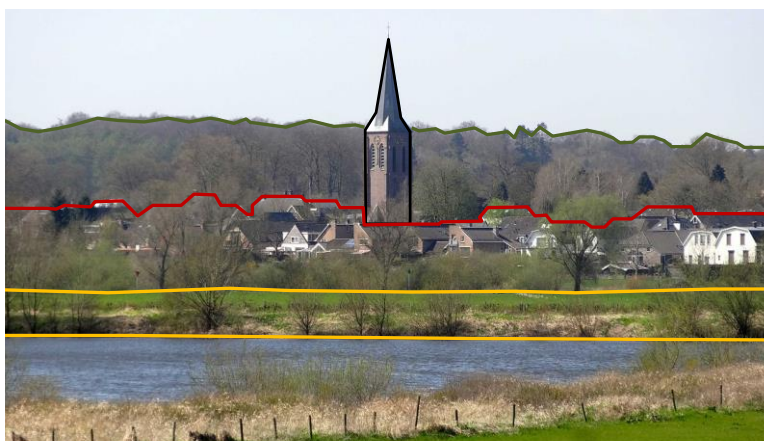

De omgeving van het monument

In deze 'omgeving van het monument' zijn zichtlijnen buiten beschouwing gelaten. De zichtassen naar de toren zijn in stedenbouwkundig opzicht van grote waarde voor het Carolinapark, het Bastion en het panorama vanaf de IJssel. Bij versterking van deze zichtassen verliest de toren aan betekenis en waardering. Niet zozeer de bouwkundige waarde als wel de stedenbouwkundige beeldwaarde van de toren is reden geweest om de toren destijds te beschermen. M.a.w. in een andere ruimtelijke context zou de toren wellicht geen monumentale status hebben gekregen. Toch is het de vraag of deze zichtassen moeten worden geborgd in relatie tot het monument. Door aan de zichtassen een (directe omgeving overschrijdende) stedenbouwkundige waarde toe te kennen en deze te borgen in de Omgevingsvisie is behoud ervan wellicht beter geborgd.

De zichtas vanuit het Carolinapark kan ook worden geborgd vanuit de waarde van dit park. Het dichtzetten van de Hogestraat ter plaatse van de entree zal immers leiden tot een verlies aan ruimtelijke kwaliteit/belevingswaarde van dit park.

De cultuurhistorische waardering van de Dierense Toren wordt daarnaast bepaald door de zichtbaarheid van het object vanuit de ruimtelijke omgeving en de bijdrage van het beeld van de toren aan het beschermde dorpsgezicht van Dieren aan de IJssel en aan de rand van de Veluwezoom.

- Zwart : solitaire positie toren.
- Rood : homogene hoogte villabebouwing (2 lagen+kap).
- Geel : onbebouwde zone tot aan oever IJssel zonder versturende objecten.
- Groen : beleving Veluwe stuwwal zonder versturende objecten.

Voor ontwikkelingen binnen de begrenzing biedt de typering van te beschermen waarden van het beschermde dorpsgezicht voldoende handvatten om de waarde van het silhouet mee te wegen. Het bestemmingsplan biedt daarnaast geen ruimte voor storende ontwikkelingen en bij een nieuw bestemmingsplan zal het beschermde gezicht worden meegewogen.

Voor ontwikkelingen buiten de begrenzing van het beschermde dorpsgezicht ontbreekt echter een expliciete tekst hierover en/of een kaart met zichtrelaties, die waarden toelicht.

Zichtlijnen borgen

Zichtlijnen op de toren en het panorama op Dieren kunnen worden geborgd in de Omgevingsvisie Buitengebied en Omgevingsvisie Dieren

VOORDEEL:

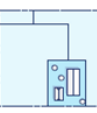
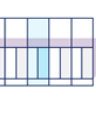
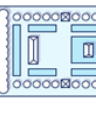
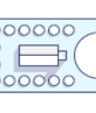
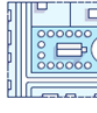
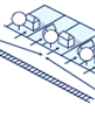
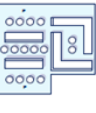
- De zichtlijnen en het panorama op de kerktoren zijn stedenbouwkundig van waarde voor heel Dieren en hebben niet alleen betrekking op de waardering van de toren/het monument. Door van een zichtlijn de stedenbouwkundig waarde te duiden in een Omgevingsvisie kan een vertaling plaatsvinden naar het Omgevingsplan en is het behouden hiervan waarschijnlijk beter geborgd dan wanneer deze zichtlijn alleen wordt genoemd in relatie tot de waardering van de toren/het monument.

Zichtlijnen kunnen worden geborgd in het Omgevingsplan door deze de functie van 'zichtas' te geven met bijbehorende regels over activiteiten tot bouwen. De regels kunnen betrekking hebben op het vrijhouden (borgen) van zichtlijnen en gaan over beperkingen mbt tot plaatsing en hoogte van bouwactiviteiten.

NADELEN:

- Hoe om te gaan met belangenafwegingen mbt percelen / locaties onder zichtassen? Er kunnen belangen zijn die belangrijker zijn dan behoud van een zichtas. Een zichtas kan maar één keer worden doorbroken. Hoe ga je hier mee om?
- Een zichtas legt een publiekrechtelijke beperking op percelen van anderen. Omwonenden / percee-eigenaren onder zichtassen kunnen last hebben van negatieve consequenties. Omwonende moeten onder belanghebbende worden geschaard om zich eventueel te kunnen verweren tegen dit besluit.
-

2. Verschillende omgevingen per type monument *aan de hand van een matrix?*

	Aanzicht	Ligging	Zichtbaarheid	Relaties	Waardering omgeving	Afbakening
Boerderij						
Historisch pand in een stedelijke context						
Buitenplaats						
Kerk						
Stedenbouwkundige eenheid						
Buurt / wijk geen beschermd gezicht						

In deze matrix van Gelders Genootschap zijn onderscheiden

- Boerderij / vrijstaand monument in een landelijke context
- Historisch pand in stedelijke context / monument onderdeel van straatwand
- Buitenplaats
- Kerk
- Stedenbouwkundige eenheid / meerdere monumenten langs dezelfde structuur
- Buurt/wijk *idem*

Deze lijst is nog verder uit te breiden. Bureau RAAP hanteert bij hun inventarisaties de volgende gebouwcategorieën (op basis van hun oorspronkelijke functie):

- Agrarisch
- Bestuur en rechtspraak
- Gezondheidszorg
- Handel en bankwezen
- Herdenken
- Industrie, nijverheid en ambacht
- Infrastructuur en waterstaat
- Kastelen en buitenplaatsen
- Kunst en cultuur
- Maatschappelijk
- Nutsvoorziening
- Onderwijs
- Oorlog en defensie
- Religie
- Sport, recreatie en horeca
- Straatmeubilair
- Wooncultuur

Met het benoemen van de (oorspronkelijk) functie van het monument kan worden aangegeven wat de (eventueel aanwezige) functionele relatie tussen monument en omgeving is voor zover die relevant is voor de waardering van het monument. Ook de oorspronkelijke inrichting van de ruimte rondom het monument hangt samen met de oorspronkelijke functie. Wooncultuur is bijvoorbeeld sterk verbonden met tuincultuur.

Voor de omgeving van een monument wordt per type onderscheiden:

- Het (voor)aanzicht van het monument (vanaf openbaar gebied).
- De ligging van het monument in zijn omgeving.
- De zichtbaarheid van het monument in zijn omgeving (van beperkt tot alleen de voorgevel tot rondom zichtbaar).
- De relaties tussen het monument en de omgeving.
- Een typering (landelijk, dorps, stedelijk) of waardering (bv. beschermd) van die omgeving.
- Een mogelijk afbakening van de omgeving waarbinnen bovengenoemde begrippen zijn gevat.

De matrix biedt inzicht en houvast bij het benoemen van een omgeving. De matrix laat zien dat de omgeving van een boerderij een andere is dan die van een historisch pand enz. Dit wil echter niet zeggen dat er sprake is van één soort omgeving van een boerderij en/of dat er altijd sprake is van een landelijke context bij een boerderij.

3. Aanwezige cultuurhistorische waarden

Kan de omgeving gedefinieerd worden aan de hand van de aanwezige cultuurhistorische waarden? Onderscheiden kunnen worden (bijvoorbeeld):

Solitair monument

Bedoeld wordt een enkel monument in een, in cultuurhistorisch opzicht, 'arme' omgeving. Bijvoorbeeld een boerderij opgenomen in een stads- of dorpsuitbreiding. Het monument is een uniek object, een uitzondering. Het monument onderscheidt zich van zijn omgeving en vormt daarmee in stedenbouwkundig opzicht vaak een herkenningspunt. Het monument levert een positieve bijdrage aan de leefomgeving. De betekenis van het monument voor de belevingswaarde van diens omgeving is relatief groot.

Je kunt stellen dat de omgeving van het monument reeds is aangetast. De oorspronkelijke stedenbouwkundige structuur, de historische context van het monument is nauwelijks nog

aanwezig en zichtbaar. Afhankelijk van de te verwachte dynamiek in het gebied kan het definiëren van een ruime omgeving worden aangegrepen om activiteiten bij te laten dragen aan het verbeteren van de ruimtelijke context door deze af te stemmen op de aanwezige monumentale waarden of de omgeving wordt beperkt tot dat wat nog bij het monument hoort. M.a.w. welke ambitie heeft de gemeente voor het gebied?

Solitair monument in een (bijpassende)beeld-ondersteunende omgeving

Bijvoorbeeld een boerderij omringd door agrarisch land, of een stadsvilla omringd door karakteristieke panden met eenzelfde historische signatuur of traditionele uitstraling.

Het monument onderscheidt zich meestal nog wel van zijn omgeving, maar dit onderscheid is minder groot. Het monument draagt positief bij aan de beleving van de overige bebouwing in zijn omgeving, maar dit is ook wederkerig; de overige bebouwing in de omgeving draagt ook positief bij aan het beeld van het monument (is beeld-ondersteunend).

De bebouwingskarakteristiek in deze omgeving is het beoordelingskader voor bouwplannen. Activiteiten passend in deze omgeving zijn dan (als vanzelf) ook passend bij de aanwezige monumentale waarden en er vindt geen verstoring plaats van de ruimtelijke relatie tussen monument en omgeving. Daarnaast moet nog wel beoordeeld worden of de geplande activiteit bestaande visuele relaties tussen monument en openbare omgeving verstoort.

Het monument ligt in een omgeving met meerdere monumenten

Een concentratie van monumentengelegen in elkaars blikveld. Bijvoorbeeld een historische dorpskern waarbij een kerk, pastorie, dorpsschool en smederij, allen een beschermde status, rondom een plein zijn gesitueerd. Of een historische villalint met meerdere monumenten aan dezelfde weg/verkeersstructuur.

Het monument ligt in een beschermd stads- of dorpsgezicht

Niet alleen de afzonderlijke monumenten, maar ook de onderlinge samenhang, de ruimtelijke context en de historische gebiedskarakteristiek zijn hier van waarde.